

15. Лотман Ю. Каноническое искусство как информационный парадокс // *Проблема канона в древнем и средневековом искусстве Азии и Африки*. – М.: Наука, 1973. – С. 16-22.
16. *Проблема канона в древнем и средневековом искусстве Азии и Африки*. – М.: Наука, 1973. – 256 с.
17. Серс Ф. Тоталитаризм и авангард. В преддверии запредельного / Пер. с фр. С. Б. Дубина. – М.: Прогресс-Традиция, 2004. – 336 с.
18. Юстус У. Возвращение в рай: соцреализм и фольклор // *Соцреалистический канон*. – СПб.: Академ. проект, 2000. – С. 70–86.

Отримано 17.05.2010 р.

м. Ніжин

Микола Дудніков

УДК 82.0 Д 81

ФУНКЦІЇ ТЕРМІНА “ІСТОРИЗМ” У ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВІ

У статті досліджується поняття “історизм” та його різновиди: “історицизм”, “історичність”, “релігійний історизм”, “новий історизм”. Методологічну основу статті становлять праці Д. Лихачова, В. Кожінова, І. Горського, Л. Дар’ялової, Ю. Андрєєва, Л. Александрової, Р. Веймана, С. Кормилова, М. Стеблін-Каменського, Ю. Борева, А. Еткінда, а також праці з філософії історії Г. Ріккєрта, М. Гайдеґґера, К. Поппера, В. Дільтея, М. Бердяєва. Особлива увага приділена письменникам-романтикам – розробникам цього образно-філософського поняття. Автор зробив акцент на “гіпотезі нетотожності” (М. Стеблін-Каменський), яка вбачає в історизмі не тільки й не стільки зовнішні зміни в суспільстві, скільки глибинні внутрішні зрушення на рівні людської психіки.

Ключові слова: історизм, історичність, історицизм, релігійний історизм, новий історизм, гіпотеза нетотожності.

Mykola Dudnikov. Terminological range of “historism” notion in the literary studies

The article investigates the “historism” notion and its variants: “historicism”, “historicity”, “religious historism”, and “new historicism”. The research papers by D. Likhachov, V. Kozhinov, I. Gorskiy, L. Daryalova, Yu. Andreyev, L. Aleksandrova, R. Veyman, S. Kormilov, M. Steblin-Kamenskiy, Yu. Borev, A. Etkind, as well as the works on historiography by H. Rickert, M. Heidegger, K. Popper, W. Dilthey, and N. Berdiayev. Special attention is given to the romantic writers which also put more than a little effort into the development of this philosophical category. The author of the article advocates the “hypothesis of nonidentity” (M. Steblin-Kamenskiy) which regards historism as a set of inherent changes within the human psyche rather than on the social level.

Key words: historism, historicity, historicism, religious historism, new historicism, hypothesis of nonidentity.

У сучасному літературознавстві поняття “історизм” доволі складне й неоднозначне за своїм змістом. У словнику історичних термінів Г. Згурського поняття “історизм” тлумачиться як “одна з центральних категорій історичних наук; принцип розгляду світу та соціально-культурних реалій у динаміці їхнього становлення в часі, змінах, розвитку. Із численних значень терміна історизм можна виокремити два основних: 1) визначеність теперішнього минулим і / або майбутнім; 2) визначеність минулого й майбутнього теперішнім <...> Релігійні концепції історії, як правило, наполягають на визначеності теперішнього майбутнім” [16, 178]. Якщо наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. склалася концепція визначеності майбутнього й минулого теперішнім, то у ХХ ст. теперішнє визначається не майбутнім, а минулим. “Вивчаючи минуле, історик не робить прогнозів, але разом з тим усвідомлює, що історії, написаної з “позачасової” позиції, не існує: при зміні теперішнього змінюється й перспектива бачення минулого, так що буде потрібна нова трактовка історії, яка відповідає новому

теперішньому. Парадокс полягає в тому, що історія періодично переписується, хоча минуле залишається, звичайно, незмінним” [16, 179-180].

Історизм вважається науковим принципом, своєрідним правилом здійснення пізнавальних операцій. Цей принцип використовується при вивченні будь-яких природних явищ у їхньому розвитку, спонукає звертатися до історії предмета для пізнання його сутності, враховуючи наявні (раніше здобуті) знання для вирішення сучасних теоретичних проблем. Для виконання цих завдань досліднику необхідна ціла система пізнавальних засобів. Вивчаючи явище в історичному аспекті, слід звертати увагу на його генезу: як виникло, які етапи пройшло, чим стало сьогодні.

Проблема історизму знайшла своє відображення в низці праць таких літературознавців, як Д. Лихачов, В. Кожинов, І. Горський, Л. Дар'ялова, Ю. Андреев, Л. Александрова, Р. Вейман, С. Кормилов, М. Стеблин-Каменський, Ю. Борєв, А. Еткінд та ін.

Розробниками принципу історизму слід уважати письменників-романтиків, бо для них ідея розвитку стала центральним образно-філософським поняттям (сам термін “історизм” був запроваджений Ф. Шлегелем 1797 р.). У межах романтизму виник, а зрештою міцно утвердився в науковій історіографії напрям історико-філологічного аналізу історичного матеріалу, у якому сформувався особливий тип мислення історика-філолога.

Історизм як принцип пізнання поширився завдяки йєнським романтикам – представникам міфологічної школи (брати А. і Ф. Шлегелі та Ф. Шеллінг) і гейдельберзьким романтикам (Л.Й. фон Арнім, К. Brentano, брати Я. та В. Грім), твори яких були насичені легендами, казками, піснями, що втілювали таємницю світу: “Ніколи земне буття у своєму зовнішньому висловленні не зможе повністю відобразити роботу духу <...> У всі часи була таємниця світу, яка за своєю висотою та глибиною мудрості становить набагато більшу цінність, ніж усе, що зафіксовано в історії <...> Її може досягнути лише наш внутрішній зір. Ми називаємо цей зір поезією, вона народжена із Духу і правди, вона пов'язує минуле з теперішнім” [3, 152].

Принцип історизму став основним і для слов'янських письменників-романтиків. У процесі образного дослідження реального життя з'явився історичний вимір: його належало розглядати на етапах виникнення, становлення, розвитку, розквіту та занепаду. Ті зміни, що відбувалися в суспільному житті, позначала історія, вони вбачалися авторам-романтикам як неповторні, унікальні. Кожна з цих змін інтерпретувалася ними в контексті того часу, цінностей, уявлень, понять, категорій, культури, до яких належала. Так, в історичних творах митців-романтиків наголошувалося на наявності дистанції між теперішнім і минулим. Такий погляд передбачав той факт, що всі без винятку епохи як необхідні стадії росту людської спільноти були значущими. Особливо привабливими були сюжети, пов'язані з вивченням народної творчості: “Історизм романтиків і визначені елементи діалектики в їхній свідомості зумовили їх активну увагу до окремих націй, до особливостей національної історії, національного устрою, побуту, одягу й насамперед до національного минулого своєї батьківщини. У цьому минулому їх як літераторів передовсім цікавили скарбниці народної творчості” [15, 18]. Романтики, звертаючи увагу на історичні витоки й національну спадкоємність, особливий акцент робили на таких поняттях, як “виникнення”, “розвиток” та “становлення”. Досліджуючи минуле, вони також запровадили принцип організму, сутність якого полягала в запереченні аналогій в органічному розвитку, бо ідея органічного розвитку не припускає аналогій (тому “історія не вчить”).

Історизм як філософський, світоглядний принцип закріпився в науці в середині XIX ст. Одну з версій щодо розуміння поняття “історизм” висловив професор Колумбійського університету А. Хофстадтер. Він ототожнював “історичне” з тим, що так чи так пов’язане з людською діяльністю: предмет може вважатися історичним, якщо ним користуються люди або про нього розповіли у формі історичного оповідання. На думку цього професора, неживі предмети стають історичними через посередництво людської праці. Наприклад, статуя має історичність не через те, що вона річ, а завдяки роботі людини над нею. Якщо статуя набуває історичності завдяки людській праці, то кожна людина має свою історичність, просто будучи людиною. Ця думка досить оригінальна, але з погляду теоретичних знань про артефакт вона може бути сприйнята критично, оскільки нежива природа сама по собі потужний інформаційний носій і детермінант історії.

Згодом учені почали визначати історизм як опосередкований розвиток, але, наприклад, історизм у тлумаченні Г. Риккерта не пов’язувався з ідеєю визначення минулого теперішнім, із чим не погоджувався М.Гайдегґер, який поглибив розуміння історизму в сучасному його значенні. На його думку, відсутність двобічного зв’язку між минулим і теперішнім позбавляє історичне бачення перспективи та системності, породжує “історію без історії”. Тобто думка про те, що історизму притаманна визначеність одного часу іншим, періодично викликає дискусії.

Похідними від історизму слід уважати такі поняття, як історицизм та історичність. На сьогодні відомо, що біля витоків “історицизького” мислення стояв Гесіод. Він одним із перших почав писати про людське життя як процес, спрямований у часі. У його поемах “Теогонія” та “Труди і дні” (VII ст. до н.е.) не тільки віддзеркалюється річний цикл робіт землеробів, а й пояснюється виникнення й еволюція природи, а також розвиток людського суспільства. Говорячи про недосконалість сучасного йому життя, Гесіод пише про п’ять послідовних етапів-століть у житті людства: золотий, срібний, мідний, героїчний та залізний, кожен із яких є черговим кроком до деградації й занепаду роду людського.

Термін “історицизм” запропонував К. Поппер у середині 1930-х років. Під історицизмом учений розумів усі соціально-філософські теорії, засновані на вірі в “історичну необхідність”, орієнтовані на відкриття в історії “тенденцій” і “законів” розвитку, тим самим вони претендують на передбачення майбутнього. Хоч би якими різними були ці теорії, їх об’єднує тягіння до облаштування суспільства відповідно до певного ідеалу. Згідно з концепцією К. Поппера, “історичні науки мають займатися конкретними, специфічними подіями та їх поясненням, а не законами або узагальненнями” [16, 181].

Ще одним варіантом історизму як принципу виступає “історичність”. Цей термін у 1920-х роках увів у філософський ужиток В. Дільтей. З появою цього терміна М. Гайдегґер закликав розглядати історію в контексті поняття історичності, тобто не як завершене (минуле), а як (незавершений) рух, у якому ми самі перебуваємо, оскільки людина існує історично, коли вона не просто підкоряється історичним умовам, а ставиться до них, як до своїх власних можливостей. Конкретизуючи поняття “історичність”, Ю. Борев наводить слова літературознавця Дж. Гаддона: “Історичність [художня правда, гносеологія мистецтва] – відповідність зображення історичних подій у літературному творі реальному історичному процесові та документальним свідченням про нього. Історичність – термін, який означає історичну правдивість та обґрунтованість. Історичність епізоду – ступінь відповідності тому, що відбувалося насправді, і ступінь його історичної значущості. Історичність роману визначається його

відповідністю дійсним історичним подіям, віддзеркаленим в історичних документах” [7, 175].

Виходячи з цього висловлення, можна припустити, що “історичність”, “історицизм” – це не те ж саме, що й “історизм”. Вони похідні від поняття “історизм”, але кожне з цих понять має власне смислове навантаження.

У річищі концепції релігійного історизму пропонує вивчати історичний процес М. Бердяєв, який, по суті, створив цю концепцію. Він виступав проти марксистського положення про об’єктивний характер суспільного розвитку, та й узагалі проти будь-якого визнання законів історії. Основою історичного процесу філософ уважав релігію (віру в “живого Бога”). Осмислюючи історію людства, М. Бердяєв прямо говорить про “розпізнання історичного” як головну мету” [4, 16]. Саме “розпізнання історичного”, що здійснюється певним суб’єктом, вимагає від нього заглиблення у власну свідомість. У цьому зв’язку М. Бердяєв писав, “що йти у глибину часів значить іти у глибину себе. Тільки у глибині самого себе людина може певним чином знайти глибину часів, тому що глибина часів – це не щось зовнішнє, чуже людині, зовні їй дане, зовні їй нав’язане, глибина часів – це глибинні потаємні пласти самої людини, пласти лише прикриті, лише відтиснуті вузькістю свідомості на другий або третій план” [4, 19].

Концепція релігійного історизму М. Бердяєва передбачає не тільки самопізнання людини, а й осмислення реальної ходи всесвітньої історії. Учений закликає вивчати історичний процес із погляду особистої долі, нібито зближуючи ходу історії зі своїм особистим духовним розвитком: “Для того, щоб проникнути в цю таємницю “історичного”, я маю насамперед досягнути це історичне й історію як до глибини моєї, як до глибини мою долю” [4, 15]. Тобто філософ застерігає від простої суб’єктно-об’єктної схеми історичного пізнання, радить духовно втілитися в події минулого: “Ви повинні перенести свою духовну долю у всі великі епохи для того, щоб зрозуміти (досягнути) їх. Коли ви берете їх тільки зовні, – вони для вас внутрішньо мертві” [4, 16].

Всесвітню історію М. Бердяєв розділив на п’ять епох: 1) дохристиянську, 2) християнську, 3) гуманістичну; 4) перехідну; 5) кризи гуманізму. Особливу увагу він приділяв християнській епосі. Останній етап М. Бердяєв охарактеризував, спираючись на історичний період кінця ХІХ – початку ХХ ст.: “Почалась епоха психологічна, суб’єктивна, усе об’єктивне зробилося прісним, усе закономірне нестерпним” [5, 134].

“Суб’єктивна” (за словами М. Бердяєва) епоха пропонувала й суб’єктивні визначення історизму, які повністю були пов’язані з ідеологією тих часів. Наприклад, у другій половині ХХ ст. літературознавець Л. Дар’ялова визначала історизм так: “Свідомий історизм – це насамперед художнє дослідження життя з погляду комуністичних ідеалів, дослідження, в якому необхідні й художнє чуття і творча думка, дослідження життя в його історичній перспективі та історичній ретроспекції, які приводять письменника до відтворення образу часу й концепції часу” [14, 8]. Вона також писала, що на початку 1920-х років поняття “художній історизм” та “історизм художнього мислення” були синонімічними. Говорячи про історизм прози радянських часів, Л. Дар’ялова виокремлювала чотири категорії історизму мислення: неправдивий історизм (А. Бєлий, Є. Зам’ятін, Б. Пільняк), романтичний історизм (О. Блок, Ю. Либєдинський, Б. Лавренєв, О. Малишкін), ілюстративний історизм (В. Зарубін, Д. Петровський, П. Дорохов, М. Голубих), усвідомлений історизм (О. Серафимович, Д. Фурманов, О. Фадєєв). Окремо розглянуті протиріччя історичного мислення І. Бабєля, М. Булгакова, В. Вересаєва. “Історизм мислення – обов’язкова умова будь-якого дослідження. Природно, постає питання: а як він пов’язаний з художнім історизмом? <...>

Історизм мислення становить основу художнього історизму, який являє собою не дослідження, а художнє втілення його результатів” [1, 83].

Виходячи з цих досить спірних градацій історизму, Л. Александрова запропонувала таке розуміння художнього історизму в літературі соціалістичного реалізму: “Соціалістичний історизм – це художнє осмислення життя з позицій комуністичного ідеалу, визначення провідних тенденцій епохи, що сприяють образному відтворенню життя в його історичній перспективі та історичній ретроспекції, які приводять письменника до створення образу часу й типового героя епохи” [1, 84]. Тобто цілком очевидно, що наведена класифікація має не теоретичний, а теоретико-ідеологічний характер.

Літературознавці пропонують до двох десятків визначень терміна “історизм”. Так, для Р. Веймана історизм літератури – це її історичне буття, існування творів у часі з усіма особливостями їхньої генези і стадіального змінення сприйняття читачами. Іноді історизм розглядається в ракурсі носія системи ознак як художньо-історичного твору (історичний роман, історична повість тощо), так і всієї літератури.

Ненауковим слід визнати ототожнення змісту історизму зі зверненням до минулого взагалі, незалежно від того, чи беруться факти реальні (історичні), чи вигадані. О. Штейн пише про “костюмний історизм” драматичної трилогії О. Толстого й оцінює його як відмову від історизму.

Вужче розуміння історизму полягає у зверненні не просто до минулого, а до реальних історичних фактів, але незалежно від трактування і ступеня їх точності. Чим більше історичних героїв, фактів і реалій (зосібна словесних) у творі, тим повнішим вважається його історизм. Отже, це радше кількісна, ніж якісна характеристика.

У деяких працях поняття історизму наближається до злитися з поняттям життєвої вірогідності, ідейно-пізнавальної глибини, зображення найбільш типового, прогресивності ідеологічних оцінок – словом, достовірності і правдивості в найширшому значенні, зокрема й у зображенні всього масштабного, глобального, епохального. Під історизмом розуміють правильність відбиття не дійсності загалом, а тільки історичного матеріалу. Мається на увазі не саме звернення до історичних героїв та подій (як у давньоруській літературі, у Шекспіра, класицистів тощо), не “кількісний” документалізм, а “перевіреність” документалізму, тобто відтворення історії, якомога більше вивільнене від будь-яких привнесень, вимислу й домислу щодо справжніх осіб та подій, анахронізмів, перестановок подій у часі та ін. Таке розуміння найбільш імponує вченим-історикам, а також літературознавцям, що займаються історичним романом. Таке осмислення історизму притаманне й самим майстрам історичного роману.

Намагаючись дати історизму конкретніше (загальне) визначення, деякі дослідники наголошують, що “історизм демонструє не будь-який розвиток, а тільки той, що має поступовий або революційний характер, характер досконалості” [10, 126]. Зокрема, Ю. Андреев писав про історизм так: “У загальному вигляді історизм означає конкретно-історичний підхід до явищ, тобто розуміння того, що історія рухається, що форми суспільного життя і, як наслідок, уявлення людей змінюються, що кожен період має свої, притаманні йому особливості” [2, 231]. І. Горський пропонував розрізняти неісторичні, історичні та антиісторичні сюжети з минулого. Неісторичними дослідник уважав твори про минуле до “вальтерскоттівського” відкриття. Їх не можна називати антиісторичними, тому що принцип історизму ще не був відомий. А до антиісторичних творів належать ті, що претендують на правильність зображення історичної дійсності, хоча насправді порушують принцип історизму:

ігнорують часову зумовленість суспільних явищ і на цих підставах наділяють людей минулого сучасною свідомістю або взагалі не визнають поступового розвитку людства [12, 46-47].

Згадані погляди на історизм далеко не завжди зустрічаються в “чистому вигляді”.

Поняття “історичність” використовується в декількох значеннях. У багатьох випадках це синонім слова “історизм” [23, 242]. Філософ Г. Подкоритов розрізняє “історизм у тій або тій науці й історичність цієї науки <...> Будь-яка наука містить історизм, але не будь-яка наука історична” [24, 62]. “Історичність” мають лише ті науки, предмет яких розвивається. Історичності, на відміну від історизму, не може бути в сучасних творах (хіба що про недавнє минуле) і творах про майбутнє. У них насиченість фактами, відомостями – це просто пізнавальність, інформативність. Історичність – одна з беззаперечних ознак художньо-історичної літератури, зокрема історичного роману.

На думку С. Кормилова, таких ознак п’ять: тема минулого; суттєва віддаленість зображуваної епохи від сучасного автора і трактування її як відносно завершеної у своєму розвитку, відчутна дистанція; історичність (необов’язково історичність головних героїв та подій, особливо коли береться дуже віддалена епоха, про яку мало що відомо); історизм (до його виникнення історичних романів і п’єс не було, хоча про минуле писали більше, ніж про теперішнє); урешті-решт, власне історична проблематика – виразний інтерес художника до неповторного змісту й ознак цієї епохи, саме до цієї історичної особи як історичної (натомість Ришельє в О. Дюма – персонаж інтриги, а не історії) [див.: 20, 92].

Традиція зберігає назву “історичних” і за творами, які не мають однієї-двох ознак із тих п’яти. В історичних хроніках Шекспіра немає історизму, зокрема історичного колориту, а у фольклорних історичних піснях немає ні історизму, ні дистанції в пізнішому розумінні; скажімо, пісня “Гнів Грозного на сина” розповідає про зовсім нереальну історичну подію – наказ Івана Грозного стратити царевича Івана. Але все це – твори власне історичної проблематики [див.: 19, 17-20].

Як бачимо, літературознавство радянського періоду доволі широко трактувало поняття історизму. Так, В. Кожинів писав: “Історизм у літературі – художнє опанування конкретно-історичного змісту тієї або іншої епохи, а також її неповторного обличчя та колориту” [18, 227]. Автор дуже широко трактує історизм, роблячи його майже синонімічним поняттю реалізму: “Але в більш потаємному й часто неусвідомленому вигляді історизм виступає як невід’ємна ознака будь-якого справді художнього твору, бо історизм – це передусім здатність ухопити провідні тенденції суспільного розвитку, які виявляються в загальнонародних подіях та індивідуальних долях. Завдання художника – відбити найтонші відлуння загальної ходи історії в поведінці та свідомості людей. Навіть інтимна лірика Пушкіна, Блока та ін. насправді історична; у ліричних образах чітко виявилось конкретне значення тієї чи тієї епохи російської історії. Справді, художній твір, починаючи з найдавніших епопей, завжди передає історичний смисл свого часу” [18, 227]. Виходячи з міркувань літературознавця, будь-який художній твір можна вважати історичним, адже витвір мистецтва так чи так утілює епоху. Але ж В. Кожинів намагається конкретизувати своє ставлення до історизму, розглядаючи його як ознаку історичного жанру. Починаючи з давніх епопей і до нового часу, історизм уважався неповноцінним, оскільки “майже до нового часу людство не володіло справді історичним мисленням і знанням. Найвиразніше формується історизм у творчості В. Скотта. Після Скотта починається інтенсивний розвиток справжньої історичної літератури;

створюються історичні оповідання Пушкіна, Меріме, Гоголя та ін., які справді відтворили минуле в його історичному змісті і в його неповторному вигляді” [18, 228]. Тобто, з одного боку, історизм є всюди, а з другого – “проблема історизму набуває особливого характеру, коли мова йде про історичний жанр, тобто про роман, поему, драму тощо, у яких ставиться за мету відтворити людське життя минулих часів. У цьому випадку письменник неминуче зіштовхується з вимогами історизму і свідомо намагається їх здійснити” [18, 229].

Інакше розуміють історизм історики. Так, у “Радянській історичній енциклопедії” зазначено: “Історизм – принцип наукового мислення, який розглядає всі явища, що розвиваються, на підставі певних об’єктивних закономірностей. В історичній науці виникнення історизму було пов’язане з подоланням, з одного боку, погляду на історію як на хаотичне нагромадження випадків, притаманних нарративній (оповідальній) і прагматичній історіографії, а з другого боку – провіденціалізму, властивого теологічним концепціям середньовіччя” [27, 453]. У сучасному термінологічному довіднику історизм визначається як “світоглядний і методологічний принцип, яким керується історичне пізнання. Поняття “історизм” багатозначне, воно об’єднує різні світогляди й методології. Розуміння історизму як однієї з вихідних засад наукового пізнання сформувалося за нового часу, коли відбувалася секуляризація історичних уявлень і знань. <...> вимога історизму – історія має розглядатись як різновид об’єктивних процесів із властивими йому детермінаціями, закономірностями, тенденціями, які залишаються науковими засобами в межах історичних дисциплін. <...> Принцип історизму став невід’ємною складовою діалектичної (Гегель, гегельянство, марксизм) та еволюціоністської (позитивізм) методологій, які справили значний вплив на історичну спрямованість усього комплексу гуманітарних і соціальних досліджень XIX – поч. XX ст.” (Н. Лой) [17, 164-165].

Влучне визначення історизму пропонує М. Стеблін-Каменський. Учений убачає в історизмі досить важливу ознаку – “гіпотезу нетотожності”, тобто припущення, що психологія середньовічної людини нетотожна психології сучасної людини. Тобто історизм з’являється не тоді, коли змінюється різниця у способі життя, побуті та ін., а тоді, коли усвідомлюються відмінності в людській психіці [див.: 28,7]. Щоб ці відмінності помітити, треба розглядати літературний образ або персонаж у його русі, який може бути подвійного плану – рух зовнішній (рух у просторі) і рух внутрішній (рух психіки). Саме останнє варто вважати визначальною ознакою історизму в літературознавстві.

У 1980-х роках американський учений С. Грінблат запропонував термін “новий історизм”, сутність якого полягає в тому, що генезу літературного твору слід розглядати в контексті соціальних та духовних реалій, до якого безпосередньо належить автор. Літературознавець А. Еткінд у “новому історизмі” вбачав особливий методологічний підхід до аналізу теоретичного або художнього тексту, який поєднує історизм із біографічним методом Сент-Б’ова. “Новий історизм” стверджує необхідність прямих зіставлень ідей автора з його життям, зіставлень теорій епохи з її практикою, він пропонує, наприклад, розглядати “співвідношення між нещасним життям М. Бахтіна, його дивацькою авторською практикою – і його фантазіями про діалог та карнавал” [32, 8]. Водночас А.Еткінд стверджує, що “новий історизм” не визнає історію як події, а сприймає її як “історію людей і текстів у їх відношенні один до одного” [32, 7]. Тому, на думку прибічників теорії “нового історизму”, досягти остаточної правди неможливо, оскільки існує безліч інтерпретацій історичних подій та взагалі історії як науки. Ю. Рейнеке в кандидатській дисертації використовує власний термін – “старий історизм”. Зокрема, вона пише: “Роль історії змінилася. Якщо метою “старого” історизму було відтворення минулого з усією

точністю, розмовляючи його ж мовою, то новий історизм перекладає минуле сучасною мовою” [25, 212].

Історизм як світоглядний принцип постійно розвивається і збагачується разом із літературою та мистецтвом. Прояви історичного підходу в художньому осягненні дійсності спостерігаються в осмисленні минулого, сучасного та майбутнього в єдиному причинно-наслідковому зв'язку, процесі розвитку, пошуку закономірностей у попередньому досвіді людей. Становлення принципу історизму невіддільне від художнього осмислення сучасності. Так, у праці історика Дж. Ваттімо “Кінець сучасності” (1991) в постмодерністському розумінні з'явився термін “постісторія”. Це поняття пов'язане з відмовою від лінійної концепції часу, коли події сприймалися як рух із минулого в майбутнє. Історія стає не лінійною, а фрагментарною.

На початку XXI ст. відомий культуролог та літературознавець М. Епштейн у навчальному посібнику для студентів “Постмодерн у російській літературі” вже заявив про “постісторизм”. Його міркування занадто узагальнені й тому, можливо, схематичні: “Постмодернізм <...> намагається зупинити потік історичного часу й побудувати певний постісторичний простір, світ післячасся, де всі дискурсивні практики, стилі і стратегії минулого знайдуть свій відгук, свій наслідувальний жест і включаться в безкінечну гру знакових перекодувань” [31, 87]. У цьому епізоді помітне авторське чуття на нове, але гонитва за глибиною думки знищила елементарну ясність його позиції щодо нового літературознавчого терміна, який вимагає певної уваги літературознавців та істориків при розкритті його функціональних можливостей у контексті виявлення нових засобів і прийомів, які, вірогідно, сприятимуть образному узагальненню історичного матеріалу.

Отже, поняття “історизм” доцільно вивчати в контексті якоюсь мірою тотожних понять (історизм, історичність, релігійний історизм, новий історизм, старий історизм, постісторизм), котрі мають синонімічно-семантичні відтінки, що збагачують його конкретним змістом: це й уявлення про закони розвитку з проекцією в майбутнє, відповідність зображення історичних подій у літературному творі реальному історичному процесу та документальним відомостям про нього, осмислення історії крізь призму власної долі, поєднання історизму з біографічним методом: зіставлення ідей автора з його життям. Історизм має прямий стосунок не тільки й не стільки до зовнішніх змін у суспільстві, як до глибинних внутрішніх рухів на рівні людської психіки. Історизму притаманний принцип історичної достовірності опису подій, характерів людей (історичних діячів) та документальної правдивості, які, звісно, мають суб'єктивно-об'єктивну природу.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Александрова Л.* Советский исторический роман и вопросы историзма. – К.: КГУ, 1971.
2. *Андреев Ю.* Об историзме советской литературы // *Вопросы советской литературы.* – М.: Ленинград, 1958. – Т. 7.
3. *Арним Л.* Поэзия и история // *Литературные манифесты западноевропейских романтиков.* – М.: Изд-во Московского ун-та, 1980.
4. *Бердяев Н.* Смысл истории. Опыт философии человеческой судьбы. – М.: Мысль, 1990.
5. *Бердяев Н.* Философия свободы. – СПб., 1911.
6. *Бородин С.* Прошлое – настоящее // *Дружба народов.* – 1971. – № 10.
7. *Борев Ю.* Эстетика. Теория литературы // *Энциклопедический словарь терминов.* – М.: ООО “Издательство Астрель”; ООО “Издательство АСТ”, 2003.
8. *Борщук В.* Принцип историзма в литературоведении и критике // *Проблема историзма в русской советской литературе (60–80-е годы).* – М.: Наука, 1986.
9. *Вейман Р.* История литературы и мифология. – М.: Наука, 1975.
10. *Волков И.* Творческие методы и художественные системы. – М.: Наука, 1978.
11. *Гесиод.* Работы и дни // *Античная литература.* Греция: Антология. – М.: Наука, 1989. – Ч. 1.
12. *Горский И.* Исторический роман Сенкевича. – М.: Наука, 1966.
13. *Губман Б.* Смысл истории: Очерки современных западных концепций. – М.: Наука, 1991.

14. Дарьялова А. Проблемы историзма в советской прозе первой половины 20-х годов (на материале произведений о гражданской войне): Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.01.02 / Московский гос. пед. ин-т им. Ленина. – М., 1969.
15. Дмитриев А. Теория западноевропейского романтизма // Литературные манифесты западноевропейских романтиков. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1980.
16. Згурский Г. Словарь исторических терминов. – М.: Эксмо, 2008.
17. Исторична наука: термінологічний і понятійний довідник: Навчальний посібник / В. Литвин, В. Гусев, А. Слюсаренко та ін. – К.: Вища школа, 2002.
18. Кожин В. Историзм в литературе // Краткая литературная энциклопедия. – М.: Советская энциклопедия, 1966. – Т. 3. – Стлб. 227 – 230.
19. Кормилов С. К общей теории художественно-исторической литературы // Филологические науки. – 1979. – № 4. – С.17 – 20.
20. Кормилов С. Теоретические аспекты художественного историзма // Проблема историзма в русской советской литературе (60–80-е годы). – М.: Наука, 1986.
21. Новейший словарь иностранных слов и выражений. – М.: Современная литература, 2003.
22. Пауткин А. Советский исторический роман: (В русской литературе). – М.: Знание, 1970.
23. Петров С. Критический реализм: Учебн. пособие для студ. филол. спец. ун-тов и пед. ин-тов. – Изд. 2-е. – М.: Высшая школа, 1980.
24. Подкорытов Г. История как метод. – Ленинград: Наука, 1967.
25. Рейнке Ю. Исторический роман постмодернизма и традиции жанра (Великобритания, Германия, Австрия): Дис. ... канд. филол. наук: 10.01.03 / Московский гос. открытый пед. ун-т им. М.А.Шолохова. – М., 2002.
26. Сабуров А. Об историзме романа “Война и мир” // Вопросы литературы. – 1958. – № 9.
27. Советская историческая энциклопедия. – М.: Советская энциклопедия, 1965. – Т. 6. – 1022 столб.
28. Стеблин-Каменский М. Мир саги. Становление литературы. – Ленинград: Наука, 1984.
29. Успенский Б. Этюды о русской истории. – СПб.: Азбука, 2002.
30. Штейн А. Критический реализм и русская драма XIX века. – М.: Гослитиздат, 1962.
31. Эпштейн М. Постмодерн в русской литературе: Учебное пособие для вузов. – М.: Высшая школа, 2005.
32. Эткнд А. Новый историзм, русская версия // Новое литературное обозрение. – 2001. – № 47.

Отримано 15.04.2010 р.

м. Кривий Піг

Лімборський Ігор. Сентименталізм в українській літературі. – Черкаси: Брама-Україна, 2009. – 148 с.

У своїй монографії автор уперше у вітчизняному літературознавстві досліджує одне з найбільш дискусійних явищ – сентименталізм в українській літературі першої половини XIX ст., розглядає закономірності його виникнення, основні характеристики, зокрема жанрову систему, своєрідність художнього конфлікту, принцип зображення світу і людини в ньому.

У полі зору науковця – історичний феномен українського сентименталізму, зародження його ідейно-художніх принципів у старій українській літературі та в першій половині XIX ст., зокрема в поезії, прозі, драматургії, від його витоків та зв'язків із етнічною ментальністю українців, що завжди викликало полеміку і дискусії.

Автор наголошує на тому, що це непересічне явище національної словесності стало результатом складних процесів, що відбувалися в українській художній свідомості. Водночас сентименталізм засвідчував типологічну близькість українського красномовства до інших європейських літератур, хоч цю проблему ще не вирішено остаточно.

Український варіант сентименталізму належить до загальноєвропейського контексту, однак, попри типологічній подібності, має власну художню своєрідність і специфічні національно-культурні особливості.

С.С.